

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

У статті висвітлено основні права й обов'язки студентської молоді університетів України другої половини ХІХ ст., охарактеризовано питання повсякденності студентів, якими опікувався інститут інспекції.

Ключові слова: студенти, права, обов'язки, інститут інспекції.

Розвиток українського суспільства поряд з іншими чинниками суттєво залежить від того, якою мірою воно враховує такий дієвий фактор суспільно-політичних змін, як молодь, зокрема студентство. З огляду на це, сприяння ініціативі й активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства поступово стає одним із найважливіших напрямів розбудови Української держави.

Аналіз історико-педагогічних джерел з проблеми дослідження засвідчив, що вперше питання соціального складу студентства, набуття останніми низки прав та обов'язків, організації дозвілля, якими опікувався інститут інспекції, були порушені в працях учених, громадських діячів дожовтневого періоду: Д. Багалія, В. Бузескула, М. Владимирського-Буданова, Ф. Фортинського та ін.

Останніми десятиріччями питання регламентації життя й поведінки студентської молоді в університетах України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знайшли часткове висвітлення в працях Р. Еймонтової, Б. Євтуха, Л. Зеленської, О. Іванова, О. Микитюка, С. Посохова, Г. Щетиніної. Однак названі автори не ставили за мету дослідити чинну систему прав та обов'язків студентів на період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., контроль за дотриманням якої покладався на інститут інспекції.

Мета статті – висвітлити соціально-правовий статус студентської молоді університетів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., розкрити роль і місце інституту інспекції у його реалізації.

У процесі наукового пошуку встановлено, що студенти університетів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. посідали певне місце в соціальній структурі суспільства, оскільки вища освіта на той час надавала не лише професійно-кваліфікаційні, а й службові та станові права. Надання службових переваг тим, хто мав вищу освіту, традиційно розглядалося як засіб підтримки прагнень молодих осіб вступати до ВНЗ.

Згідно зі статутами 1863 р. та 1884 р. до університетів України зараховували осіб, які досягли 17-річного віку, а також мали документ від місцевої поліції про бездоганну поведінку.

Зауважимо, що саме в цей період у середовищі науково-педагогічної громадськості все частіше стала висловлюватися думка про те, що університети слід поставити поза ієрархічною структурою, ліквідувавши практику надання студентам чинів.

Аналіз деяких праць [1; 3; 5] дав можливість констатувати, що право надання випускникам університетів чину бере свій початок з моменту прийняття першого університетського статуту 1804 р. Зокрема, випускники, які успішно закінчили університет, отримували чин XII класу (за статутами 1863 р. і 1884 р.), що надавав пільги при вступі на військову службу та присвоєння офіцерського звання [7], а з уведенням загальної військової повинності – відстрочку від неї [8]. Водночас особи з податних станів отримували права на набуття звання почесного громадянина. Проте на практиці такі службові пільги реалізовувалися далеко не завжди. Так, відомо, що у другій половині XIX ст. випускників університетів обходили по службі менш освічені чиновники Міністерства юстиції [5, с. 93]. Однак з прийняттям статуту 1863 р. ситуація суттєво змінилася, і службовців без вищої освіти призначали на відповідальні посади значно рідше [5, с. 93]. Уже із середини 70-х рр. XIX ст. уряд став вважати за доцільне скоротити кількість студентів з метою послаблення політичного невдоволення в суспільстві, вирішивши досягти цього шляхом скасування службових переваг залежно від освіти. За наказом Олександра II для обговорення цього питання була створена спеціальна комісія під керівництвом І. Делянова, яка протягом 80-х рр. XIX ст. двічі подавала до Державної ради проекти ліквідації прав на чини в освіті. Проте, наштотхнувшись на опір більшості міністрів, названі проекти не набули юридичної сили.

У процесі наукового пошуку встановлено, що за статутом 1863 р. для здобуття чину студенти університетів України мали демонструвати не лише задовільні знання, а й протягом усього періоду навчання дотримуватися основних прав та обов'язків, що регламентувалися “Правилами для студентів”, які уклалися вченими радами самостійно, як-от:

- студенти зобов'язані були підкорятися університетському керівництву та виконувати всі розпорядження, що надходили від інспекції;
- відвідувати університетські лекції в пристойному одязі (при цьому заборонялося носіння будь-яких ознак окремих народностей);
- під час перерви дотримуватися тиші, а також не палити в корпусах університету;
- на лекції приходити неодмінно заздалегідь й чекати професора у вказаній аудиторії.

Зауважимо, що в університетських корпусах, які призначалися лише для навчання, проведення будь-яких театральних вистав, концертів не дозволялося. Відвідування ж театрів або інших масових зборів поза межами університетських приміщень, вхід до яких був платним, вимагало дозволу інспектора. Крім цього, студентам заборонялося грати в карти та інші ігри, позичати гроші, надавати адреси чи оголошення тощо.

Показово, що при вступі до університету кожний студент мав надавати інспекції відомості про своє місце проживання, а також сповіщати про зміну квартири. Студенти, які бажали виїхати за межі міста, зобов'язані були одержати спеціальне посвідчення від інспектора. У вакаційний період

такі посвідчення надавалися терміном на 28 діб. Більш тривалі відпустки вимагали дозволу ректора.

За порушення вищезазначених правил було розроблено систему покарань, яка включала:

- догану від інспектора;
- догану від ректора;
- догану від правління із занесенням до штрафної книги (такий студент позбавлявся права на одержання стипендії, допомоги та пільг відносно плати за слухання лекції. – *Н.П.*);
- відрахування з університету на один рік згідно з вироком університетського суду та за погодження з ученою радою;
- відрахування з університету без права поновлення;
- відрахування з університету з повідомленням про це в інші університети (згідно з вироком університетського суду, який затверджувався ученою радою й попечителем округу) [7].

Як відомо, зовнішньою ознакою студентської корпоративності завжди вважався формений одяг. Проте напередодні університетської реформи 1863 р. він став асоціюватися з наглядом, який викликав заперечення як з боку студентів, так і окремих викладачів. Утім, вчені ради університетів України одноставно висловлювалися за збереження форми для студентів [5, с. 96]. Так, у висновку ради Харківського університету зазначалося: “Зовнішній вигляд багатьох студентів в теперішній час дійсно непривабливий за строкатістю, різноманітністю і нерідко оригінальністю костюмів. Зрозуміло, що переважна більшість студентів не має можливості у виборі для себе костюму та дотримуватися правил пристойності і тому кожен обирає для себе одяг за своїми коштами й уподобаннями” [1, с. 41–42]. На думку членів ради, “...за відсутності (форменого одягу) до студентів легко можуть приєднуватися особи, зовсім сторонні університету, особливо під час заворушень, і немає жодної можливості виявити цих осіб” [6, с. 39]. Показово, що наміри уряду ввести форму були підтримані консервативними публіцистами, хоча останні зазначали, що мундир може породжувати у студентів і небажані якості [6, с. 40].

Проте, як засвідчили результати проведеного дослідження, постановою комітету міністрів від 23 березня 1885 р. студентську форму було введено як обов’язкову. Відтепер студенти повинні були дотримуватися таких правил:

- до мундирів і мундирних сюртуків додавати шляпи та шпаги під час урочистих подій та масових зборів, у святкові дні, в церквах, театрах та на святкуваннях;
- у літній час, з 1 травня до 1 вересня, одягати в святкові та урочисті дні формені штани білого кольору;
- мундири і сюртуки носити і застібати на всі гудзики, а комір на крючки, і відстібати лише на лекціях;
- рукавички при мундирах носити лише білі;

– виключати з одягу партикулярні плаття, фуражки, вишитий комір, кольорові штани, краватки, платки на шії тощо [3, с. 282].

Підкреслимо, що наприкінці XIX ст. формений одяг все ж втратив те значення, яке йому надавав уряд. Поступово він перетворився на одну з ознак корпоративної єдності студентства, але не на рівні прав та обов'язків, а на рівні певних ментальних настанов.

В аспекті дослідження проблеми привертає увагу й питання щодо існування самоврядування в студентському середовищі. Результати дослідження засвідчили, що за умов дії ліберального статуту 1863 р. “студенти й сторонні слухачі вважалися окремими відвідувачами університету, а тому не дозволялися будь-які їхні дії, що мали характер корпоративний” [5, с. 100]. Студентам заборонялося влаштовувати концерти, спектаклі, читання та інші публічні зібрання, засновувати студентські бібліотеки, читальні, позичкові каси тощо [1, с. 65]. Серед іншого, Міністерство народної освіти мотивувало це тим, що студенти, влаштовуючи спектаклі, концерти, вечори, оголошують збір коштів з благодійною метою, насправді ж використовують їх “на допомогу політичним злочинцям” [5, с. 101]. Ця норма викликала обурення студентства, однак упродовж багатьох років вона неодмінно повторювалася у правилах для студентів. Зокрема, К. Кавелін з цього приводу писав, що “простий дозвіл студентських товариств та стягнень зі студентів не за стан думок чи їх напрям, а за їхні дії, що заборонені законом й поліцейськими правилами, простіше, скоріше й природніше вирішили б у нас одне з найскладніших університетських питань” [5, с. 102]. Він наводив приклади інших країн, де діє “право асоціацій у широких межах”. Учений порівнював студентські збори з мирськими зборами, вважаючи їх природним виявом життя. Його думку поділяв і М. Пирогов, наголошуючи на тому, що автономний університет не можливий без громадської думки тих, хто навчається.

Наголосимо, що ліберально налаштовані автори неодноразово відзначали проблему відсутності громадянських прав у студентів взагалі: “теперішній студент бажає бути не лише учнем, а й “академічним громадянином”... Як би не була обмежена сфера діяльності такого громадянина, все ж не можна її заперечувати, як не можна позбавити останнього права бути представником і рушієм цих інтересів” [5, с. 102].

Навіть консервативно налаштовані автори (А. Георгіївський, М. Гіляров-Платонов, П. Мілюков) погоджувалися з тим, що заборона студентської корпоративності зумовлена розумінням того, що будь-яке студентське товариство набуває політичного чи соціального відтинку, але вирішити цю проблему поліцейським закликком неможливо.

У процесі наукового пошуку виявлено, що з уведенням статуту 1884 р. соціально-правовий статус студентства набував суттєвих обмежень. Відтепер Міністерство народної освіти само уклало “Правила для студентів”, які направлялися до університетів для виконання. Відомо, що із затвердженням статуту 1884 р. студенти були поставлені у ще більшу залежність від адміністрації, ніж за статутом 1863 р. На час навчання студен-

ти повністю підпорядковувалися інспекції зі студентських справ, компетенція якої поширювалася і поза межами ВНЗ. Спостерігалось посилення контролю над студентством й збільшення кількості університетської інспекції. Студенти розглядалися виключно як “окремі слухачі” навчальних закладів. З огляду на це, їм заборонялися будь-які прояви корпоративних дій (надання адрес і записок, депутацій, оголошень, зборів та об’єднань, влаштування аматорських вистав), участь у таємних товариствах і гуртках (поширені студентські земляцтва, їдальні, освітні гуртки тощо). За порушення правил навчального процесу й поведінки, в тому числі правил проживання та пересування, встановлювалася низка покарань, серед яких одне з найбільш суворих, що з’явилося з уведенням в дію статуту 1884 р., – перебування в карцері.

Висновки. Отже, проведене дослідження свідчить, що правовий статус студентства у досліджуваній період визначався університетськими статутами та “Правилами для студентів”, які регламентували всі сфери життєдіяльності останніх: навчання, дозвілля, приватне життя (заборона одружуватися, вільно виїжджати за межі міста тощо). За статутами 1863 р. і 1884 р. для здобуття чину студенти університетів України мали демонструвати не лише задовільні знання, а й протягом усього періоду навчання дотримуватися основних прав та обов’язків. З уведенням статуту 1884 р. студентські права зазнали ще більших обмежень, ніж за статутом 1863 р.

Нагляд за студентами здійснювався за допомогою апарату інспекції, який включав: нагляд відвідування студентами лекційних і практичних занять, забезпечення порядку й дисципліни в університетах, регулювання питань виплати стипендій, грошової допомоги, звільнення від оплати за навчання тощо. Недотримання правил перебування у ВНЗ передбачало низку покарань.

Список використаної літератури

1. Багалея Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета. За первые сто лет его существования (1805–1905) / Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Бузескул В.П. История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905 гг.) / В.П. Бузескул. – Х. : Тип. Дарре, 1905. – 89 с.
3. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / М.Ф. Владимирский-Буданов. – К. : Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1. – 674 с.
4. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А.Е. Иванов. – М. : Ин-т рос. истории, 1991. – 392 с.
5. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії др. пол. XIX – поч. XX ст. в публіцистиці та історіографії / С.І. Посохов. – Х. : ХНУ, 2006. – 364 с.
6. Посохов С.И. Форменная одежда студентов императорских российских университетов / С.И. Посохов // *Universitates*. – 2000. – № 2. – С. 36–43.
7. Правила для студентов и посторонних слушателей императорских российских университетов. – СПб., 1885. – С. 3,14.
8. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в императорском Харьковском университете. – Х., 1872. – С. 16, 20.

Павинская Н.А. Социально-правовой статус студенческой молодежи университетов Украины (вторая половина XIX в.)

В статье отражены основные права и обязанности студенческой молодежи университетов Украины второй половины XIX в., охарактеризованы вопросы повседневности студенческой жизни, решение которых находилось в компетенции института инспекции.

Ключевые слова: студенты, права, обязанности, институт инспекции.

Pavynska N. Social and legal status of university students in Ukraine (the second half of XIX cc.)

The article reflects basic rights and duties of students in Ukrainian universities of the second half of XIX of century. The questions of daily occurrence in student's life are described, which were in capacity of the institute of inspection.

Key words: students, rights, duties, institute of inspection.